

En regionalundersøkelse av innsjøer i Østfold. Eutrofiering og problemalger

Av Knut Bjørndalen og Øivind Løvstad

Knut Bjørndalen er cand. real. 1982. Avdeling for Limnologi, UiO. Er nå avdelingsingeniør hos Fylkesmannen i Østfold, Miljøvernavdelingen.

Øivind Løvstad er cand. real. 1977. Avdeling for Limnologi, UiO. Er nå forsker (NLVF) ved Avdeling for Limnologi.

I perioden 30. august til 10. september 1982 ble det utført en regional undersøkelse av over 100 innsjøer i Østfold. Hensikten med undersøkelsen var primært å skaffe mer informasjon om og forståelse for vannkvaliteten i fylkets innsjøer. Østfold ligger i et område som er meget utsatt for forurensninger, og det er av stor interesse å få kunnskap om omfanget av disse miljøproblemene. Undersøkelsen har hittil omfattet tre hovedtemaer:

- eutrofiering/algeproblemer, som behandles i denne artikkelen.
- forsuring.
- miljøgifter (tungmetaller).

For ytterligere å forbedre og utfylle den faglige innsikt om disse miljøproblemene vil undersøkelsen bli fulgt opp i årene som kommer. Det innsamlede materiale vil i neste omgang danne grunnlag for videre arbeid med miljøproblemer i fylkets innsjøer.

Denne artikkelen, som ble til ved et samarbeide mellom Miljøvernavdelingen, Fylkesmannen i Østfold, og Avdeling for Limnologi, Universitet i Oslo, er et første resultat av denne undersøkelsen.

Feltarbeidet ble utført av ansatte ved miljøvernavdelingen. pH-målingene ble utført av vitenskapelig assistent Ingard Blakar, Avdeling for Limnologi. De kjemiske analyser og analyser på klorofyll *a* ble utført ved miljøvernavdelingens laboratorium. Samtlige takkes for god innsats i det omfattende arbeidet som ligger bak denne undersøkelsen. En spesiell takk rettes til Miljøvernavdelingen, Fylkesmannen i Østfold, for å ha tatt initiativet til denne undersøkelsen og for finansiering. Vi vil også takke NTNF for økonomisk støtte (NTNF's eutrofieringsprogram).

Problemstilling

Masseutvikling av problemalger (f.eks. blågrønnalger og *Gonyostomum semen*), på grunn av eutrofiering, medfører en markert forverring av vannkvaliteten. Misfarging av vannet, samt lukt- og smaksproblemer er de vanligste ulemper som oppstår i innsjøer med store mengder problemalger. Blant blågrønnalgene er det i tillegg flere giftproduserende arter. Det er rapportert flere tilfelle i Norge der dødsfall av fisk, fugl og pattedyr er satt i sammenheng med toksiske virkninger fra blågrønnalger (se Skulberg 1979).

Gonyostomum semen er en alge som kan volde store problemer i innsjøer som benyttes som badevann, ved at de badende blir påheftet et slimaktig belegg som forårsaker kløe (se bl.a. Bjørndalen 1982). I Sverige var oppblomstring av denne algearten årsaken til at flere badeplasser mistet sin attraktivitet (se Sørensen 1954). Slike problemer er også rapportert fra lokaliteter i Østfold, bl.a. Vansjø, Lundebyvannet i Eidsberg og Bøvikka i Rømskog. En regional-undersøkelse av 1000 innsjøer i Sverige sommeren 1972 viste at denne arten fantes i hele 27% av innsjøene (Rosén 1981).

Økende frekvens av problemalgeoppblomstringer i norske innsjøer har gjort det interessant, både i overvåkingssammenheng og forskningssammenheng, å studere utbredelsen av forskjellige algearter. For å øke forståelsen for hvorfor masseoppblomstring av problemalger oppstår, er det nødvendig å studere algesamfunnet i relasjon til viktige miljøparametre som f.eks. pH, næringsalter og humusinnhold.

Undersøkelsen har hittil hatt tre hovedmålsettinger:

- Lage regionale oversikter over innsjøenes surhet, humusinnhold og trofegrad.
- Lage regionale oversikter over hvilke innsjøer som har dominans av blågrønnalger, dvs. *Anabaena*, *Aphanizomenon* og *Oscillatoria*, og den spesielle algearten *Gonyostomum semen*.
- Foreta en kort vurdering av sammenhenger mellom innsjøenes kjemiske tilstand og innhold av uheldige algearter.

For å kunne kartfremstille de forskjellige parametre i innsjøene regionalt, er de enkelte parametre inndelt i intervaller

slik at innsjøene vanligvis kan plasseres i 5 klasser for hver parameter. Inndelingsmåten av disse parametre, f.eks. pH, siktedyp, totalfosfor, totalnitrogen, algevolum og klorofyll *a* i klasser er basert på våre egne og andre forskeres undersøkelser (se f.eks. Wetzel 1975, Brettum 1979, Forsberg & Rydning 1980, Bjørndalen & Warendorph 1982, Rosén 1981, Løvstad 1983a, Løvstad 1984).

Materiale og metoder.

De undersøkte innsjøer er vist i figur 1.

Prøvene ble hentet fra de øverste vannmasser, dvs. 0—2 m dyp, en gang i hver innsjø.

Planteplanktonet ble bestemt kvantitativt (Utermöhl 1958) etter metode som beskrevet av Willen (1976).

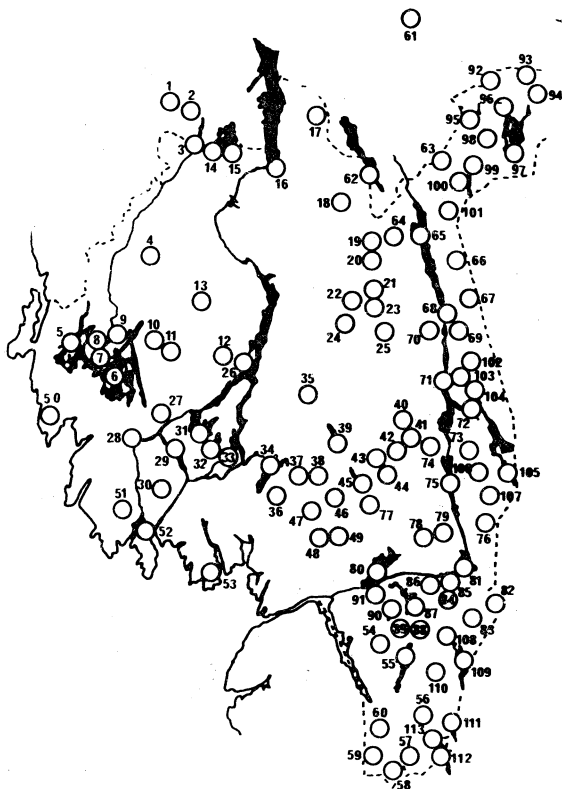
Siktedyp, pH, vannets farge, totalfosfor og totalnitrogen ble bestemt (se Norsk Standard 1980). I tillegg ble klorofyll *a* målt (se Golterman et al. 1978).

For enkelt å kunne klassifisere og kartfremstille de enkelte parametre ble disse inndelt i relativt vide intervaller. Dette ble gjort for å unngå for store feiltolkninger ved ikke å ta hensyn til bl.a. analysemetodenes nøyaktighet, prøvenes representativitet og naturlige, årlige variasjoner innenfor hver innsjø.

Resultater og diskusjon.

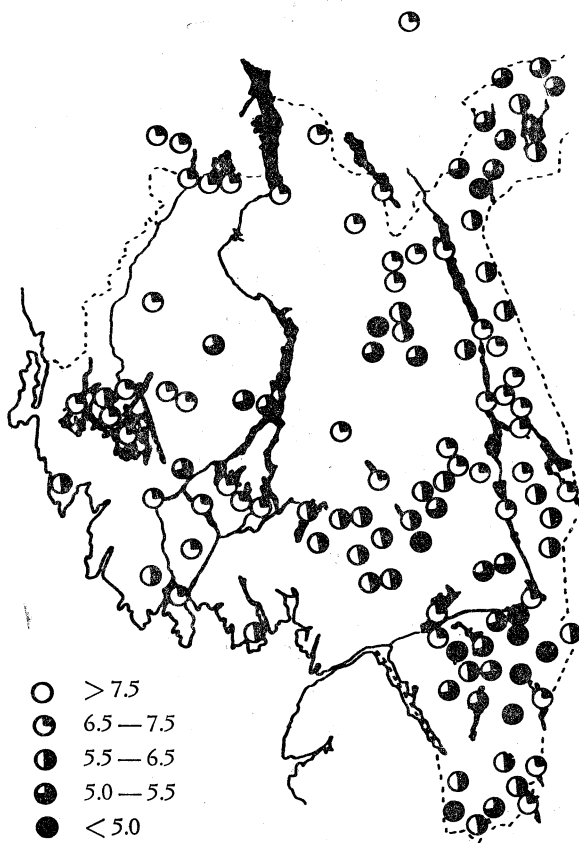
Prøvenes pH-verdier kan plasseres i 4 pH-klasser (se Løvstad 1983).

Klasse 2A.	4.5—5.0	surt
Klasse 2B.	5.0—5.5	
Klasse 3	5.5—6.5	svakt surt
Klasse 4	6.5—7.5	nøytralt

Figur 1. *De undersøkte innsjøer.*

1— 13. Innsjøer i Vansjø—Hobølvasdraget.	
3. Mjær	6. Vansjø (Storefj.).
5. Vansjø (Vanemfj.).	7. Vansjø (Grepperødfj.).
14— 49. Innsjøer i Glåma-vassdraget.	
14. Lyseren 1.	29. Visterflo.
15. Lyseren 2.	32. Tunevannet.
16. Øyeren.	34. Isesjøen.
20. Lundebyvannet.	39. Ertevannet.
28. Skinnerflo.	45. Skjeklesjøen.
50— 60. Innsjøer som drenerer til havet.	
61— 91. Innsjøer i Haldensvassdraget.	
61. Bjørkelangen.	75. Aremarksjøen.
62. Øgderen.	80. Femsjøen.
65. Rødnessjøen.	81. Asperen.
68. Helgetjern.	87. Store Erte vann.
69. Gjølsjøen.	
92—113. Innsjøer som drenerer til Sverige.	
96. Rømsjøen (Bøvilka).	

Figur 2. pH i innsjøprøvene.

I figur 2 er innsjøenes pH fremstilt på denne klassifiseringen. Ingen innsjøer hadde pH lavere enn 4.5 eller høyere enn 7.5. 32 lokaliteter av i alt 113 hadde pH-verdier i intervallet 4.5—5.5 og 31 innsjøer var svakt sure, dvs. pH-verdiene lå i intervallet 5.5—6.5. Det er først og fremst de sør-østlige og nord-østlige områder som har sure innsjøer og dessuten et mindre område vest for Glomma.

Innsjøenes siktedyp, prøvenes innhold

av fosfor og nitrogen, algevolum og klorofyll *a* er inndelt i intervaller som vist i tabell 1. Alle disse parametrene er inndelt i 5 klasser slik at hver av dem skal kunne antyde innsjøenes trofigrad.

Klasse 1. Oligotrof (svært næringsfattig)

Klasse 2. Oligo-mesotrof (næringsfattig)

Klasse 3. Meso-eutrof ((middels næringsrik)

Klasse 4. Eutrof (næringsrik)

Klasse 5. Hypertrof (svært næringsrik)

Tabell 1. Inndeling av vannkvalitetsparametre i klasser.

	Siktedyb (m)	Tot-P ($\mu\text{g l}^{-1}$)	Tot-N ($\mu\text{g N l}^{-1}$)	Algevolumm $\text{mm}^3 \text{l}^{-1}$	Klorofyll <i>a</i> $\mu\text{g l}^{-1}$
KLASSE 1.	> 8	< 6	< 250	< 0.5	< 1
KLASSE 2.	4—8	6—12	250— 500	0.5— 2	1— 4
KLASSE 3.	2—4	12—25	500— 1000	2 — 8	4—16
KLASSE 4.	1—2	25—50	1000— 2000	8 —32	16—64
KLASSE 5.	1	>50	>2000	> 32	> 64

Klasse 3 representerer det punkt i innsjøenes trofiutvikling hvor tiltak kan være nødvendig å sette ut i livet for å unngå en utvikling mot eutrofi/hypertrofi. Det er også verdt å merke seg at inndelingen i klasser av hvert parameter er slik at eutrofiutviklingen blir betraktet som en eksponensiell prosess.

Det er imidlertid en rekke innvendinger mot bruken av hver enkelt av disse parametrene, og får å få en mer pålitelig fremstilling av innsjøenes trofigrad kan de derfor slås sammen, slik at hvert parameter får lik vekt. Innsjøenes trofinivå basert på denne utregningsmåten er vist i figur 3. På dette grunnlag kan vi si at 66 lokaliteter var oligotrofe (klasse 1—2), 33 lokaliteter var mesotrofe/eutrofe (klasse 3) og 14 lokaliteter var eutrofe eller hypertrofe (svært næringsrike). Av de sure innsjøene (pH 4.5—5.5) var 29 lokaliteter ultraoligotrofe (se fig. 2 og 3).

Av de næringsrike innsjøene (klasse 3—5) hadde over 60% pH høyere enn 6.5.

Innsjøene er inndelt i tre klasser basert på humusinnholdet i prøvene — her uttrykt som vannets farge.

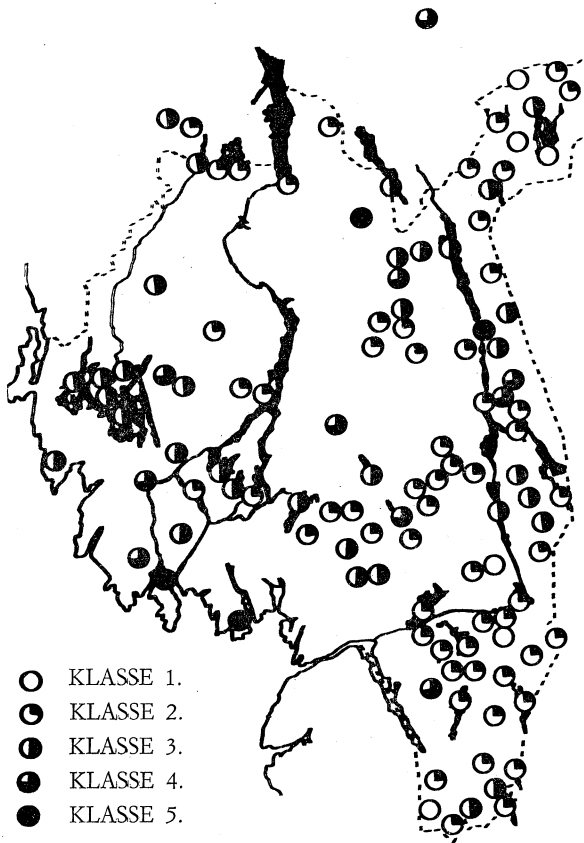
Klasse 1. <40 mg Pt/l

Klasse 2. 40—80 »

Klasse 3. 80—160 »

I figur 4 er innsjøenes fargetall fremstilt basert på denne klassifisering. Av de innsjøer som var svakt eutrofe til hypertrofe (trofiklasse 3—5), dvs. ca. 40% av det totale antall innsjøer, hadde ca. 75% høyt innhold av humus (> 40 mg Pt/l). Innsjøer som både er humøse og eutrofe kalles mixotrofe innsjøer.

Innsjøer med dominans av blågrønnalger er vist i figur 5 og av *Gonyostomum semen* i figur 6. Et interessant resultat

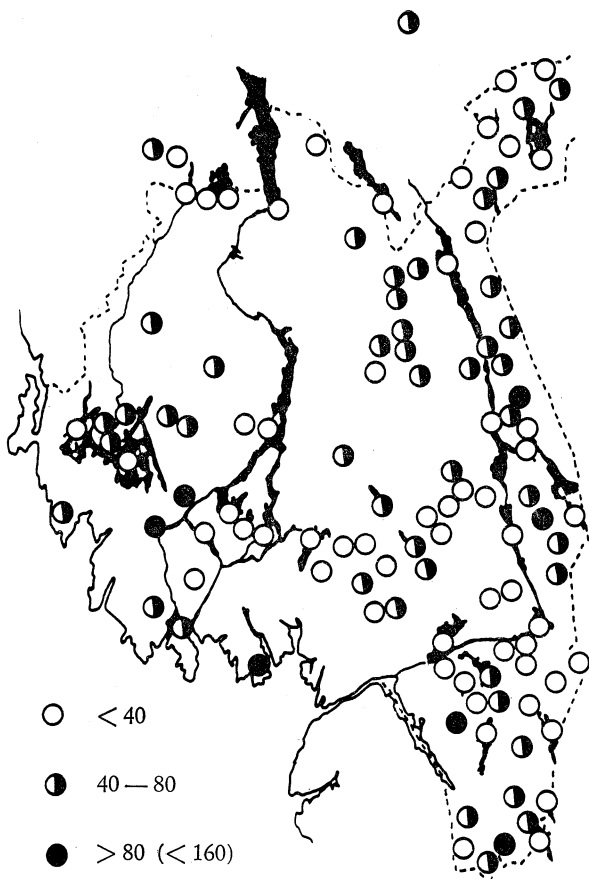

Figur 3. Trofigraden i de undersøkte innsjøer (se også tekst).

var at *Gonyostomum semen* dominerte i hele 23% av de undersøkte innsjøer. Det er også av stor interesse å se at alle de mest eutrofe innsjøene (trofikklasser 4 og 5), med unntak av 2 innsjøer, hadde dominans av enten blågrønnalger, *Gonyostomum* eller begge grupper. Det er også verdt å merke seg at blågrønnalgene ikke opptrådte i masseforekomst i de innsjøene som hadde pH lavere enn 6.5 (fig. 2 og 5). *Gonyostomum semen* var ofte

dominant i innsjøer med pH-verdier i intervallet 5.0—6.5, men i liten grad ved lavere pH (se også Rosén 1981). Det er kjent at blågrønnalger, f.eks. *Oscillatoria* kan vokse ved svært høy pH (større enn 10) og dermed kan utkonkurrere andre alger med hensyn til CO₂ (se f.eks. Løvstad 1983b).

Gonyostomum er ikke påvist ved høyere pH enn 8 (se Rosen 1981). Dette indike-

Figur 4. Humusinnholdet (mg Pt/l) i innsjøprøvene.

rer at blågrønnalger kan bli dominante i lokaliteter som har høy pH. I pH-intervallet 6.5—7.5 kan både blågrønnalger og *Gonyostomum* bli dominante, mens resultatene indikerer at *Gonyostomum* kan bli dominant i eutrofe lokaliteter med pH lavere enn 6.5. *Gonyostomum* syntes å ha spesielle fordeler når humusinnholdet er høyt, noe som også Rosen (1981) har observert.

I denne undersøkelsen hadde alle innsjøene med dominans av *Gonyostomum*, med unntak av en innsjø, farge høyere enn 40 mg Pt/l. Dette kan skyldes at denne algen er spesielt effektiv til å utnytte næringssalter som er bundet til humusstoffer, f.eks. fosfat, nitrogen og jern og andre mikronæringsstoffer.

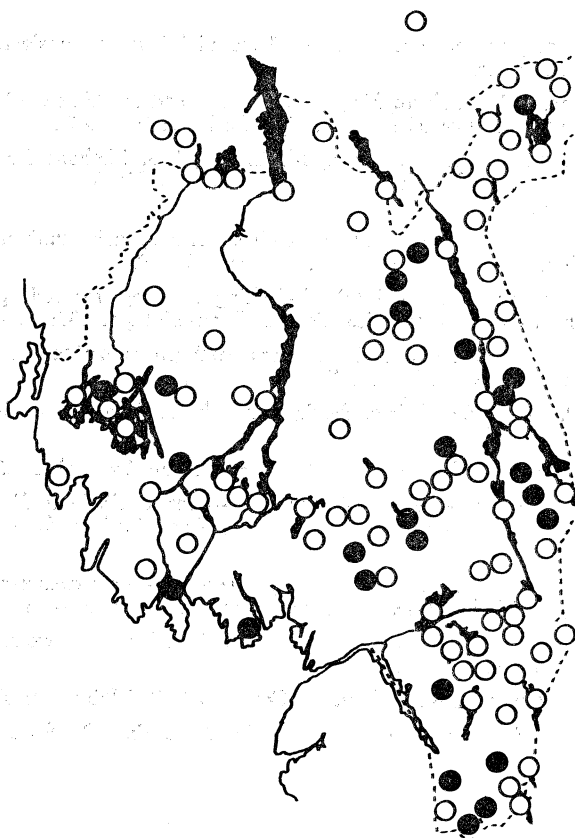
Figur 5. Lokalteter der volumet av blågrønnalger, dvs. *Anabaena*, *Aphanizomenon* og/eller *Oscillatoria*, utgjør mer enn 10% av det totale algevolum i prøvene (●).

SAMMENDRAG

En regional undersøkelse av over 100 innsjøer i Østfold ble utført i perioden 30. august til 10. september 1982 for å kartlegge forurensningssituasjonen i fylkets innsjøer. Det var bl.a. spesiell interesse for å kartlegge innsjøer som inneholdt store mengder med problemalger, som blågrønnalger og *Gonyostomum semen*. I denne artikkelen er innsjøenes trofegrad,

pH og humusinnhold vurdert i sammenheng med planteplanktonets mengde og sammensetning.

I ca. 30% av innsjøene var pH lavere enn 5.5 og ca. 40% av innsjøene var svakt til sterkt eutrofe. De sure innsjøene var ofte svært oligotrofe. De mest eutrofe innsjøene hadde som regel dominans av blågrønnalger eller *Gonyostomum semen*. Dersom pH lå i intervallet 5.0–6.5 var

Figur 6. Lokalteter der volumet av *Gonyostomum semen* utgjør mer enn 10% av det totale algevolum i prøvene (●).

Gonyostomum dominerende, mens blågrønnalgene ofte dominerte ved høyere pH. Større mengder med *Gonyostomum semen* ble funnet i 23% av innsjøene,

mens større mengder blågrønnalger forekom i 18% av lokalitetene. *Gonyostomum* syntes å bli sterkt begunnet ved høyt humusinnhold i vannet.

REFERANSER

- Bjørndalen, K. 1982. *Gonyostomum semen* — En ny problemalge? *Limnos* 2: 12—15.
 Bjørndalen, K. & Warendorph, H. 1982. Vansjø. Hydrografi og plankton i en innsjø med kompleks bassengform. — Hovedfagsoppgave i limnologi. Univ. i Oslo. 269 sider.

- Brettum, P. 1979. Planteplankton som indikator på trofinivå i norske innsjøer. NIVA-rapport B-07. 102 sider.
- Forsberg, C. & Rydning, S. 1980. Eutrophication parameters and trophic state indices in 30 Swedish waste-receiving lakes. Arch. Hydrobiol. 89: 189—207.
- Golterman, H. L., Clymo, R. S. & Ohnstad, M. A. M., 1978. Methods for physical and chemical analysis of fresh waters. IBP Handbook No 8. Blackwell Publ. Oxford. 213 sider.
- Løvstad, Ø. 1983a. Vekstbegrensende stoffer for alger II. Regionalt studium av innsjøer i Oslo Kommune — Indikatoralger. Limnos 1: 9—19.
- Løvstad, Ø. 1983b. Determination and growth-limiting nutrients for red species of *Oscillatoria* and two «obligotrophic» diatoms. Hydrobiologia. 107: 221—230.
- Løvstad, Ø. 1984. Competitive ability and laboratory batch phytoplankton populations at limiting nutrient levels. Oikos 42: 176—184.
- Norsk Standard 1980. Vannundersøkelser. Utvalg av Norsk Standard. Norges Standardiseringsforbund. 272 sider.
- Rosén, G. 1981. Tusen sjöar. Växtp planktons miljökrav. Naturvårdsverket. 120 sider.
- Skulberg, O. M. 1979. Giftvirkninger av blågrønnalger — første tilfelle av *Microcystis*-forgiftning registrert i Norge — Temarapport 4. Norsk institutt for vannforskning, Oslo, 42 s.
- Sørensen, I. 1954. *Gonyostomum semen* (Ehrenb.) Diesing — en vattenorganism av teoretisk og praktisk interesse. — Svensk Faunistisk Revy 2: 1—6.
- Utermöhl, H. 1958. Zur Vervollkommung der quantitativen Phytoplanktonmethodik. Mitt. int. Ver. Limnol. 9: 1—38.
- Wetzel, R. G. 1975. Limnology. W. B. Saunders Company Philadelphia. 743 sider.
- Willén, E. 1976. A simplified method of phytoplankton counting. Br. Phycol. J. 11: 265—278.